

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΕΙΣ

Η «ΠΡΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ» ΠΕΡΙΟΔΟΣ
ΚΑΙ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

Σημειώσεις
στο Αφιέρωμα στη «Γεωγραφική Εκπαίδευση»,
Γεωγραφίες, 2 (2001)

Ντίνα Βαΐου, Μαρία Μαντουβάλου*

Τα Τμήματα Γεωγραφίας έχουν, σχετικά με άλλες χώρες, πολύ πρόσφατη ιστορία στο ελληνικό πανεπιστήμιο. Το ίδιο ισχύει και για τμήματα που καλύπτουν πλευρές της εφαρμοσμένης Γεωγραφίας (Περιφερειακή Ανάπτυξη, Χωροταξία κ.λπ.). Η καθυστερημένη ανάπτυξη των Τμημάτων αυτών δεν αποτελεί εξαίρεση, καθώς και άλλες σημαντικές επιστήμες (π.χ. Κοινωνιολογία, Ανθρωπολογία, Ψυχολογία κ.ά.) έχουν ανάλογη ιστορία, πιθανότατα για ανάλογους λόγους, πράγμα που είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον — και μάλιστα όχι μόνο για την επιστήμη και την εκπαίδευση. Η συζήτηση, επομένως, για την «προγεωγραφική περίοδο», όπου «η συζήτηση για τα θέματα γεωγραφίας ήταν διασπασμένη σε πολλούς ανεξάρτητους χώρους» (Χατζημυχάλης 2001: 13), πρέπει να στραφεί προς τους χώρους που αναπτύσσουν ιδιαίτερα πεδία του συνολικού και ευρύτατου προβληματισμού της Γεωγραφίας. Άλλωστε αυτά τα στοιχεία της ιστορίας

παραγωγής γεωγραφικής γνώσης, αλλά και γεωγράφων, στην Ελλάδα διαμορφώνουν μια ιδιαίτερη δυναμική και καθορίζουν ως ένα βαθμό τις σημερινές εξελίξεις (π.χ. προφίλ σπουδών και διδασκόντων Γεωγραφία).

Το «Αφιέρωμα στη Γεωγραφική Εκπαίδευση», που παρουσιάστηκε στο προηγούμενο τεύχος του περιοδικού, προβάλλει σημαντικές τέτοιες πλευρές. Λείπει όμως από τα σχετικά άρθρα η αναφορά στη δεκαετία του 1960, που θεωρούμε πολύ σημαντική για την ιστορία της «προγεωγραφικής περιόδου», αφού τότε ξεκινάει δυναμικά ο προβληματισμός για την ανάπτυξη του χώρου και οι προσπάθειες συστηματικής συγκρότησης γεωγραφικών δεδομένων για τον ελληνικό χώρο. Οι παρακάτω σημειώσεις επιδιώκουν κατ' αρχάς να καλύψουν αυτό το έλλειμμα, αλλά και να υπογραμμίσουν παράλληλα ότι στον προβληματισμό αυτό συμμετέχουν πολύ ενεργά, με τρόπο ενδιαφέροντα και σίγουρα όχι «διεθνώς παράδοξο», οι αρχιτέ-

* Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, e-mail: divaiou@central.ntua.gr

κτονες, και ειδικότερα η Σχολή Αρχιτεκτονικής του ΕΜΠ και ο Σύλλογος Αρχιτεκτόνων. Αυτό μάλιστα είναι ένα σημείο στο οποίο χρειάζεται να ανασκευαστεί η άποψη που διατυπώνει ο Μ. Μυρίδης, ότι «σε όλη αυτή τη διάρκεια εξέλιξης των ανθρωπογεωγραφικών σπουδών στην Ελλάδα, οι δύο αρχιτεκτονικές σχολές της χώρας συμμετείχαν λίγο...». Άποψη που στηρίζεται στο επιχείρημα ότι «η Πολεοδομία, η Χωροταξία και η Περιφερειακή Ανάπτυξη αποτελούν συνθετικές επιστήμες και χρησιμοποιούν εισροές από τη Γεωγραφία (...), σε αντίθεση με τον αναλυτικό και πρωτογενή χαρακτήρα της αυτόνομης επιστήμης της Γεωγραφίας» (Μυρίδης 2001: 68).

1. Η γεωγραφία και οι απαρχές του προβληματισμού για την οργάνωση του χώρου

Η ανάπτυξη του προβληματισμού για το χώρο (σε διάφορες κλίμακες) και των σχετικών σπουδών φαίνεται ότι στην Ελλάδα συνδέεται προνομιακά με τις ανάγκες ρύθμισης του χώρου και τις σχετικές απόπειρες σχεδιασμού, που πολύ δυναμικά εισάγονται στην πολιτική και επιστημονική συζήτηση και πρακτική από το τέλος της δεκαετίας του 1950. Η στροφή προς την εκπόνηση προγραμμάτων ανάπτυξης με σαφή αναφορά σε χωρικές συνιστώσες δεν αποτελεί ιδιαίτερο φαινόμενο του ελληνικού χώρου. Αντίθετα, ακολουθούνται και στην Ελλάδα πρακτικές για την οικονομική ανάπτυξη που εγκαθιδρύονται μέσω των διεθνών οργανισμών (Διεθνής Τράπεζα, FAO κ.λπ.) και

παρακολουθούνται από θεωρητική-ακαδημαϊκή έρευνα και ρεύματα σκέψης στο χώρο των οικονομικών επιστημών κατά την περίοδο 1955-1975 (Ψυχάρης, Πετράκος 2001, Χατζημιχάλης 1992).

Έτσι, τα Προγράμματα Οικονομικής Ανάπτυξης, που εισάγονται ήδη από το τέλος της δεκαετίας του 1940 για να στηρίξουν το δανεισμό για την «Ανασυγκρότηση», ενσωματώνουν κατά τη δεκαετία του 1960 και χωρικές συνιστώσες, ενώ παράλληλα προωθούνται Σχέδια περιφερειακής ανάπτυξης, Τομεακά προγράμματα με χωρικές αναφορές και Ρυθμιστικά Σχέδια για τις πόλεις. Οι προσπάθειες αυτές συναρτώνται αναμφισβήτητα και με το πολιτικό κλίμα, όπου μια σχετική πολιτική φιλελευθεροποίηση, που συμπίπτει με τη στροφή προς την οικονομική ενοποίηση της Ευρώπης, τότε στα πρώτα βήματά της (Πρωτόκολλο Σύνδεσης με την ΕΟΚ, 1962), μετά από ένα μεγάλο διάστημα συνεχών κρίσεων, επιτρέπει ξανά το δημόσιο διάλογο (και) για τα ζητήματα του χώρου.

Σ' αυτό το κλίμα εντάσσεται η ίδρυση του ΕΚΚΕ και του ΚΕΠΕ, που, εκτός από τη γενικότερη σημασία τους στο επιστημονικό και πολιτικό γίγνεσθαι, έχουν ασφαλώς ιδιαίτερη σημασία και για την ανάπτυξη της Γεωγραφίας στην Ελλάδα. Εντάσσονται ακόμη και τα προδικτατορικά Συνέδρια του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων και οι συζητήσεις μέσα από τις οποίες αποφασίζεται η θεματολογία τους – ζητήματα που πάντως είναι γνωστά και καλύπτονται βιβλιογραφικά από τα πρακτικά των Συνεδρίων και σχετικές εκδόσεις του ΤΕΕ. Τα θέματα συζήτησης και οι τρόποι προσέγγισής τους αναδεικνύουν το οικιστικό ζήτημα, την ανασυγκρότηση των οικισμών και ευρύτερα ζητήματα ορ-

γάνωσης του χώρου ως ιδιαίτερα σημαντικά πεδία της πρακτικής, αλλά και της σπουδής, των αρχιτεκτόνων.

Μέσα στο ίδιο ευρύτερο κλίμα τοποθετείται και η δραστηριότητα της Έδρας Πολεοδομίας του ΕΜΠ και του Σπουδαστηρίου Πολεοδομικών Ερευνών (ΣΠΕ). Η δραστηριότητα αυτού του χώρου, όπως φαίνεται στα σχετικά άρθρα του αφιερώματος, είναι, δυσανάλογα με τη σημασία της, άγνωστη και πάντως «παράλείπεται» από την ιστορία της γεωγραφικής σκέψης και σπουδής. Γι' αυτό αξίζει μια συνοπτική αναφορά. Το ΣΠΕ ιδρύθηκε το 1964 από τον τότε καθηγητή της πολεοδομίας Αντ. Κριεζή, ο οποίος είχε και τη διεύθυνσή του μέχρι το 1968, όποτε απολύθηκε από τη δικτατορική κυβέρνηση. Το 1969 αναστέλλεται η λειτουργία του ΣΠΕ, για να επαναληφθεί με διαφοροποιημένους όρους αργότερα.

Η περίοδος 1964-1969 συμπυκνώνει μια σημαντική ερευνητική και επιστημονική δραστηριότητα με μεγάλες εφαρμοσμένες έρευνες, χωροταξικές και πολεοδομικές.^[1] Στις έρευνες αυτές εργάστηκαν συνολικά πάνω από 80 άτομα, από τα οποία 25 αρχιτέκτονες και οι υπόλοιποι οικονομολόγοι, γεωπόνοι, στατιστικοί και μηχανικοί διαφόρων ειδικοτήτων. Είναι βέβαιο ότι στην περίοδο αυτή, που χαρακτηρίζεται από μεγάλη απειρία σε θέματα ανάλυσης και σχεδιασμού του χώρου, το ΣΠΕ άνοιξε με πρότυπο τρόπο το επιστημονικό πεδίο και συνέβαλε στην καθιέρωση της επιστημονικότητας. Οι προσεγγίσεις που αναπτύσσονται αποτελούν

1. Χωροταξικό Σχέδιο Πελοποννήσου και Ηπείρου-Θεσσαλίας, Ρυθμιστικές μελέτες και Ρυμοτομικά Σχέδια Καλαμάτας, Σκάλας Λακωνίας, Ανδρίτσαινας κ.ά.

συλλογικές προσπάθειες, συχνά ενθουσιώδεις, με στόχο να διαμορφωθούν μέθοδοι, τεχνικές και αναλυτικά εργαλεία, όχι μόνο για τη συγκρότηση μιας πρακτικής εκπόνησης πολεοδομικών και χωροταξικών μελετών, αλλά και για τη συστηματική διερεύνηση κοινωνικών, οικονομικών και γεωγραφικών δεδομένων.

Ιδιαίτερη σημασία για τη συζήτηση σχετικά με τη γεωγραφική εκπαίδευση έχει η μεγάλη συσχέτιση της ερευνητικής δραστηριότητας του ΣΠΕ με την εκπαίδευση. Ήδη πριν από την ίδρυση του ΣΠΕ έχουν εκπονηθεί, από πολυμελείς ομάδες σπουδαστών, στην έδρα πολεοδομίας, με την επίβλεψη του Αντ. Κριεζή, τρεις μεγάλες διπλωματικές εργασίες σε θέματα Περιφερειακής Ανάπτυξης (Κύπρου, Πελοποννήσου, Κρήτης), εκφράζοντας και μέσα στη Σχολή τούς γενικότερους προβληματισμούς και «ανοίγματα» και ειδικότερα το ενδιαφέρον για μια διεπιστημονική προσέγγιση του χώρου. Άλλωστε ουσιαστικά οι συστηματοποιήσεις και η συζήτηση με την ευκαιρία αυτών των διπλωματικών οδήγησαν και στην προώθηση της ερευνητικής δραστηριότητας, μέσα από την ίδρυση του ΣΠΕ.

Στη συνέχεια, στο διάστημα 1964-1968 προωθείται σειρά διπλωματικών εργασιών, λειτουργούν σεμινάρια εξειδίκευσης που δίνουν δυνατότητα για προχωρημένες σπουδές και συμβάλλουν στην εξειδίκευση ενός δυναμικού από επισημόνους διαφόρων ειδικοτήτων. Παράλληλα τροποποιείται ριζικά το περιεχόμενο των προπτυχιακών μαθημάτων της Σχολής Αρχιτεκτόνων, τα οποία στρέφονται στη μελέτη συγκεκριμένων πόλεων ή περιοχών της Αθήνας, με ζητούμενο προτάσεις στηριγμένες σε συστηματική συλλογή πληροφορίας για το χώρο.

Είναι βέβαιο ότι ο προβληματισμός για το χώρο μέσα στη Σχολή Αρχιτεκτόνων διευρύνεται, πλησιάζοντας τις αναγνώσεις της Αστικής, της Κοινωνικής, της Ιστορικής Γεωγραφίας και φυσικά της Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης. Η γόνιμη δε σχέση αυτής της εκπαιδευτικής δραστηριότητας με τον ευρύτερο επιστημονικό χώρο και τη διοίκηση αποδεικνύεται και από το μεγάλο αριθμό σπουδαστών/τριών και νεαρών διδασκόντων που ήδη εκείνη την περίοδο εντάσσονται στις νεοϊδρυόμενες Υπηρεσίες Περιφερειακής Ανάπτυξης (κυρίως Πελοποννήσου και Κρήτης) και συχνά εξακολουθούν να έχουν σημαντικές θέσεις στις σχετικές υπηρεσίες της δημόσιας διοίκησης.

Η δυναμική του ΣΠΕ διακόπτεται από τη δικτατορία, στη διάρκεια της οποίας ένας σημαντικός αριθμός αρχιτεκτόνων, μεταξύ των οποίων και πολλά στελέχη του, στρέφονται σε οικονομικές, κοινωνικές, γεωγραφικές προσεγγίσεις του χώρου, στα πλαίσια σπουδών στο εξωτερικό.

2. Γεωγραφία και «αρχιτεκτονικές» προσεγγίσεις στη φάση της αμφισβήτησης και μετά

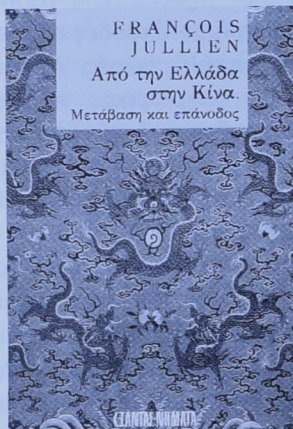
Τα χρόνια αμέσως μετά τη μεταπολίτευση αποτελούν μεταβατική περίοδο, στη διάρκεια της οποίας, και σε συνάρτηση με το γενικότερο κλίμα «αμφισβήτησης», στις αρχιτεκτονικές σπουδές αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα τα ζητήματα ανάλυσης του αστικού και περιφερειακού χώρου. Αυτό αποτυπώνεται με πο-

σοτικούς όρους, στις ώρες διδασκαλίας, αλλά και με ποιοτικούς, στον εμπλουτισμό των σχετικών μαθημάτων και την αναβάθμιση του διδακτικού προσωπικού χάρη στο «νέο αίμα», με σπουδές σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Ακόμη, οι ανθρωπογεωγραφικές προσεγγίσεις και η θεματολογία χαρακτηρίζουν ένα μεγάλο αριθμό διπλωματικών εργασιών που εκπονούνται το διάστημα αυτό.

Τα μαθήματα αλλάζουν, αλλά διατηρούν σχεδόν μέχρι σήμερα τους τυποποιημένους τίτλους (Πολεοδομία, Χωροταξία) με διάκριση του ακαδημαϊκού έτους και αργότερα εξαμήνου στο οποίο προσφέρονται. Έτσι, τα στοιχεία «γεωγραφικού ενδιαφέροντος» πρέπει να αναζητηθούν στο περιεχόμενό τους, το οποίο στρέφεται σαφώς προς ένα γεωγραφικό προβληματισμό και περιλαμβάνει ζητήματα χώρου και οικονομίας, κοινωνικής διαίρεσης του αστικού χώρου, περιφερειακών ανισοτήτων, ανάλυσης του οικιστικού δικτύου κ.λπ. Σ' αυτό το πλαίσιο, περνάει σε δεύτερη μοίρα και ως ένα βαθμό απαξιώνεται η «καθαρή αρχιτεκτονική» και η ενασχόληση με αυτήν, ενώ ο πλούσιος αυτός προβληματισμός ενισχύεται και από τη συλλογική δραστηριότητα του ΣΑΔΑΣ. Μεγάλο μέρος των σημερινών διδασκόντων στα ελληνικά Τμήματα Γεωγραφίας είναι παράγωγο της περιόδου αυτής, διπλωματούχοι και διάκτορες αρχιτεκτονικών σχολών.

Με το νόμο-πλαίσιο για τα ΑΕΙ (1982), η ευθύνη της διδασκαλίας θεμάτων του αστικού και περιφερειακού χώρου (και στην Αρχιτεκτονική Σχολή του ΕΜΠ περνάει σε διδακτικό προσωπικό που έχει διαμορφωθεί μέσα στις αναζητήσεις της προηγούμενης περιόδου. Η μετάβαση από τις έδρες στον Τομέα,

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΞΑΝΤΑΣ

ΦΡΑΝΣΟΥΑ ΖΥΛΙΕΝ Από την Ελλάδα στην Κίνα. Μετάβαση και επάνοδος

Μετάφραση: Κωστής Παπαγιώργης

Μια συνολική αντιπαράθεση της δυτικής φιλοσοφίας με την ανατολική σοφία, όπου η φιλοσοφία παρουσιάζεται ως μία από τις δυνατές μορφές σκέψης, και με εμφανή μάλιστα τα όρια της. Ο Φρανσουά Ζυλιέν, φιλοσοφικής παιδείας και ιδιαίτερα εξοικειωμένος με την αρχαιοελληνική γραμματεία, στράφηκε στη μελέτη της κινεζικής σκέψης ωθούμενος κυρίως από την ιδέα ότι η κρίση που μαστίζει την ευρωπαϊκή σκέψη τους δύο τελευταίους αιώνες και έχει οδηγήσει σε αδιέξοδο κάθε φιλοδοξία οικουμενικότητάς της, θέτει αμετάκλητα ένα θεμελιώδες ζήτημα πηγών και αποτελεσματικότητας. Το βιβλίο κυκλοφορεί επ' ευκαιρία της συνάντησης Ελλήνων και Κινέζων στοχαστών στους Δελφούς (Ιούνιος 2002), ως φόρος τιμής σε μια τέτοια γιορτή του πνεύματος και για να γνωρίσει στο ελληνικό κοινό την πολύχρονη εργασία του Φρανσουά Ζυλιέν ως φιλοσόφου ανάμεσα στους δύο αυτούς πολιτισμούς.

σε μια πρώτη φάση, επιχειρεί να εκφράσει και μέσα από τον τίτλο του Τομέα («Πόλη και Κοινωνικές Πρακτικές») τη νέα δυναμική. Για ένα διάστημα διατηρείται και η βαρύτητα των σχετικών αντικειμένων στα προγράμματα σπουδών, τις διπλωματικές εργασίες και τις κατευθύνσεις της έρευνας, ενώ η (κύρια) μέθοδος διδασκαλίας μέσω «θεμάτων»-έρευνας πεδίου ωθεί σε γεωγραφικές μάλλον παρά σε αρχιτεκτονικές προσεγγίσεις του χώρου.

Η σε σύντομο χρονικό διάστημα αλλαγή τίτλου του Τομέα (1991: «Πολεοδομίας και Χωροταξίας») συμπίπτει με μια περίοδο όπου σταδιακά περνάει στο πρόγραμμα σπουδών μια στροφή, ήδη έκδηλη διεθνώς, προς περισσότερο «αρχιτεκτονικές» παρεμβάσεις στον αστικό χώρο. Το ενδιαφέρον για κοινωνικές και οικονομικές προσεγγίσεις του χώρου παρουσιάζεται μειωμένο, αλλά τα μαθήματα του Τομέα εκσυγχρονίζουν την οπτική τους και τα προγράμματα σπουδών εμπλουτίζονται με νέα αντικείμενα, που αφορούν π.χ. σε ζητήματα περιβαλλοντικών επιπτώσεων της οικιστικής ανάπτυξης, γεωγραφικών συστημάτων πληροφοριών, ευρωπαϊκών πολιτικών για το χώρο κ.ά., αντικείμενα δηλαδή που καταγράφονται ως «γεωγραφικού ενδιαφέροντος» (Μυρίδης 2001: 64 και 66).

Η ίδρυση νέων Τμημάτων (Μηχανικοί Χωροταξίας, ΤΑΠΑ κ.λπ.) κάνει πιο σύνθετη τη διάκριση ορίων και αντικειμένων μεταξύ επιστημονικών κλάδων και υποκλάδων. Πού βρίσκεται το όριο μεταξύ Εφαρμοσμένης (Ανθρωπο)Γεωγραφίας, Πολεοδομίας-Χωροταξίας και Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης; Ή ποιο είναι το διακριτό πεδίο του μηχανικού χωροταξίας; Τέτοια ερωτήματα, πέρα από ζητή-

ματα επιστημονικού αντικειμένου, διδασκαλίας και οπτικής, σχετίζονται και με σημαντικά θέματα πρόσβασης σε συγκεκριμένες περιοχές επαγγελματικής απασχόλησης.

Οι πιο πάνω παρατηρήσεις δεν επιδιώκουν να υποστηρίξουν ότι οι ανθρωπογεωγραφικές σπουδές στην Ελλάδα πριν από την ίδρυση των Τμημάτων Γεωγραφίας «καλύφθηκαν» από τις αρχιτεκτονικές σχολές. Θέλουν να υπογραμμίσουν όμως ότι αναλυτική γεωγραφική γνώση παράχθηκε μέσα από τις (και στις) σχολές αυτές, σε επίπεδο διδασκαλίας και έρευνας. Ότι αυτή η «υποθήκη» αποτελεί ένα σημείο που συντονίζεται θετικά με τις σημαντικές τάσεις τόσο στο σχεδιασμό του χώρου, όσο και στην ιδιαίτερη επιστημονική κατεύθυνση των ίδιων των πειθαρχιών. Και ότι το γεγονός αυτό έχει σημασία για τις σημαντικές εξελίξεις: για τους προσανατολισμούς και τις προσεγγίσεις του αστικού και περιφερειακού χώρου που αναπτύσσονται (ακόμη και) στα νέα Τμήματα Γεωγραφίας, αλλά και για τη συζήτηση για τα ζητήματα του χώρου, όπως και όσο αυτή αρθρώνεται στην Ελλάδα σήμερα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μυρίδης, Μ. (2001), «Γεωγραφικές σπουδές στις ελληνικές πολυτεχνικές σχολές», *Γεωγραφίες*, 2: 61-69.
- Χατζημιχάλης, Κ. (1992), *Περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική. Κείμενα από τη διεθνή εμπειρία*, Αθήνα: Εξάντας.
- Χατζημιχάλης, Κ. (2001), «Εισαγωγή στο Αφιέρωμα», *Γεωγραφίες*, 2: 9-14.
- Ψυχάρης, Γ., Πετράκος, Γ. (2001), «Η σημασία του χώρου στις οικονομικές επιστήμες: επιστημονικές εταιρείες, ρεύματα σκέψης και ακαδημαϊκή διδασκαλία», *Γεωγραφίες*, 2: 40-52.